

*Миколенко Т. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

*Коноплицька О. І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету*

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ КАТЕГОРІЇ МОРОЗУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. Статтю присвячено аналізу способів вербалізації семантики морозу в українській мові. Виділено лексичний та описовий способи рефлексії семантики низьких температур. У руслі лексичного способу виокремлено кластери іменникової, дієслівної, прикметникової та прислівникової номінації. У кожному кластері виокремлено лексико-семантичні групи, що з різних боків утілюють семантику низьких температур.

Субстантивний тип рефлексії семантики морозу презентують: лексеми – номінації дуже низького атмосферного температурного стану; номінативи холод, холоди; віддієслівні субстантиви на позначення абстрактної дії, зв'язаної з низькими температурами; назви об'єктів, створених у результаті замороження води; номінативи, що означають результати впливу морозу на предмети; назви природних феноменів, спричинених дією морозу і вітру; номінації предметів, створених для дії з морозом / за допомогою морозу тощо; номінації фізіологічної реакції організму на мороз. Семантичне поле дій та ознак, з якими сполучується іменник «мороз», відтворює фрагмент когнітивного портрета аналізованого явища в мовній картині світу українців. З одного боку, мороз постає персоніфікованою сутністю, войовничою, часом агресивною, здатною завдати серйозної шкоди людині. З другого боку, мороз репрезентує образ позитивного температурного явища, спорідненого з веселоцями і радістю, іграми, святами в дитячому дискурсі.

У центрі сектора вербальної репрезентації семантики морозу локалізуємо словосполучення дієслова-гіпероніма відчувати з субстантивами на позначення вкрай низьких температур (відчувати мороз). Площину аналізованого сегмента також відтворюють: дієслова на позначення температурного стану перцептора, спричиненого дією морозу; дієслова на позначення зміни фізичного / якісного стану об'єкта в результаті дії на нього морозу; присудкові слова зі значенням констатації атмосферного стану; дієслова на позначення фізіологічної реакції організму на холод; дієслова на позначення контакту особи з повітрям при контекстному супроводі лексем з семою мороз.

Високий рівень квантитативності ад'єктивних форм на позначення низької атмосферної температури засвідчує активне використання ознаки в українській мові як фактора мовного вияву, художньої точності та наукової деталізації. Найменшою кількістю презентовано адвербіальний пласт позначення морозного атмосферного стану.

Окремого вивчення заслуговує індивідуальна письменницька реалізація описової стратегії відтворення морозу.

Ключові слова: лексичний спосіб, описовий спосіб, мороз, субстантивний тип рефлексії, вербальний тип рефлексії, ад'єктивний тип рефлексії, адвербіальний тип рефлексії.

Постановка проблеми. Лексико-семантична група температурної лексики є важливим компонентом наукових студій, що описують мовну фіксацію взаємовідношень людини і довкілля з різних боків. У векторі когнітивних досліджень аналізований фрагмент мовної картини світу дає змогу виявити елементи становлення й еволюції людського буття; у світлі лінгвокогнітивних студій температурні мовні структури акцентують способи ставлення людини до макрокосму; в проєкції індивідуального використання аналізована мовна система спроможна визначити координати психоемоційного світу людини. Разом з тим інтерес до лексики на позначення температурних феноменів в лінгвістиці не має глибоких коренів, таких, скажімо, як зацікавленість специфікою мовної реалізації семантики кольорів чи звуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про формування лінгвістичної оцінки температурної лексики можна говорити з початком ХХІ ст., з поширенням концепції лексико-семантичних універсалій (К. Годдард, А. Вежицька та інші). Етапами у площині аналізованої тематики виявились праці Ф. Планка [1], ідеї якого залишаються дієвими донині. У наш час дослідження мовних засобів, зв'язаних з температурними явищами, розвиваються довкола наукової та організаційності активності вчених Стокгольмського університету [2]. Нині життєвість і результативність аналізу мовних засобів і способів температурного реагування презентують нові локації освоєння матеріалу, зокрема, сфери соціальної взаємодії.

В українському мовознавстві питанням температурної семантики присвячено праці Л. Іщенко, Н. Батрин, А. Бовт, Т. Черниш, Т. Беседовської, І. Бечко, Л. Солюк та інших. Заслугу окремої уваги стаття А. Кривенко [2, с. 300–332], у якій авторка з позицій української картини світу окреслила домен температури у зв'язку з семантичними і морфо-семантичними особливостями температурних термінів. Разом з тим в українській мові відчувається потреба в аналізі матеріалу, присвяченого перцептивним процесам загалом і сприйняттю температури зокрема. Основою будь-яких наукових студій є детальність і конкретизація матеріалу, відтак звертаємо увагу на потребу

робіт, заснованих на принципі деталізованого розбору певного явища, що є підґрунтям для апробації наукового синтезу.

Метою роботи є систематизація лексичних способів і засобів відтворення категорії морозу в українській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємозв'язок філософських і мовних категорій знаходить своє вираження в семантиці і формі слова. Температура як фізичний феномен отримує вербальне оформлення в системі мовних засобів. У процесі мовної категоризації і систематизації необхідно враховувати константи об'єктивної температурної характеристики предмета і суб'єктивного сприйняття температури людиною.

У фізиці поняття температури є чітким і вимірним: температура є формою енергії і вимірюється у калоріях. У мові ж це поняття розпливчате і залежне від індивідуальної особистості. Так, тіло для нас є холодним, коли воно при дотику має на 10° нижчу температуру, ніж температура тіла, на температурній шкалі цей стан позначається у фізиці, коли температура є нижче нульової [3, с. 743].

Основою відтворення будь-якої філософської категорії є лексика. У процесі аналізу виділено лексичний і описовий способи відображення семантики морозу в мовній картині світу українців.

При **лексичному висвітленні** явищ дуже низької температури вага семантичного осмислення припадає на лексику з семою «холод, коли температура повітря спадає нижче нуля» [4, Т. 4, с. 804]. Лексикографічне тлумачення засвідчує відсутність чіткої демаркаційної лінії між семантикою лексем на позначення холоду і семантикою лексем на позначення морозу. До лексичного способу відображення дуже низьких температур належать субстантивний, вербативний, ад'єктивний, адвербіальний типи мовної рефлексії.

Субстантивний тип рефлексії семантики морозу, представлена в словниках через прототип «Холод, коли температура повітря спадає нижче нуля» [4, Т. 4, с. 804] є досить щільним і компактним. У його центрі локалізовано лексему *мороз*, яка під час історичного розвитку набула різних семантико-морфологічних варіантів, що відтворюють широкий спектр конотативних оцінок аналізованого явища: *морозенко, морозець, морозище, морозонько, морозяка*. Разом з іншими лексемами слово *мороз* формує низку квантитативно акцентованих номенів: *морозець – заморозок – мороз – морозище – студінь*. Найбільшою семантичною концентрацією відзначається слово *мороз*, яке виступає ідентифікатором температурної сенсорики. Лексема *мороз*, що в різних ситуаціях набуває значеневих варіантів: 1) «холод, коли температура повітря спадає нижче нуля»; 2) «температура повітря нижче нуля»; 3) «місце, де є такий холод»; 4) «холодна зимова погода; холоди» [4, Т. 4, с. 804], самодостатня і здатна виступати головним членом односкладного речення. В окличній формі поєднується власне температурний компонент і компонент квантитативної характеристики: *Ах, цей мороз! Таке вже виробляє, Йому даєшся диву всякий раз. То іскрами під сонечком заграє, То дише холодом, а все ж чарує нас* /Н. Красоткіна/. У мовній картині світу мороз набуває антропоморфних характеристик, демонструючи нейтральний, негативний або позитивний конотативний вміст. Контексти з оцінною нейтральністю утворюють при лексемах на позначення морозу буттєві, екзистенційні предикати – *морози були, морози стояли: Стояли морози, сніги лежали білі...* /С. Васильченко/; *Коли залякали, сидючи*

в сідлі, – а мороз стояв ступнів на сорок п'ять і, хоч які були теплі козачі панчохи в унтах, а ноги мерзли, коли не рухатись [...] /П. Багрянний/; предикати часової зміни – *мороз прийшов, настав* тощо. Узусними мовними моделями є використання фразеологічних словосполучень при іменнику – *мороз пішов поза шкірою, мороз шкіру подер* тощо: *Звела погляд на стару, і мороз пробіг їй поза спиною* /Вл. Шевчук/; – *Ну й мороз, аж до ніг в'язне!* /С. Васильченко/. Мороз у сучасній мовній картині світу українців має різні портретні характеристики. Традиційно це досить серйозна, неусміхнена і навіть ворожа істота, яка завдає шкоди людині і легко може її навіть умертвити: *Увесь день стояла в лісниковій хаті рожево-золота темрява, увесь день були замувані вікна, і к вечору мороз рогом поліз* /С. Васильченко/. Недарма діти з оповідання С. Васильченка «Мороз» з острахом ставляться до того, хто прийшов до них у дім в день перед Різдом, і висловлюють поколіннями утверджений страх селянина перед морозом, що може прийти, поморозити засіяні поля і залишити людей без хліба на другий рік: – *А ви ж не поморозите нашої тишениці? – хлопчик* /С. Васильченко/. Способів спасти озимину та дерева від морозу практично нема, тому виходить господар, а за ним і діти, на Свят-вечір надвір і закликає мороз куті з'їсти, задобрюючи страшну і шалену в люті істоту: *Коло куті на лаві – діти: хлопчик та дівчинка. В хаті – самі. А вже вечоріло. Понапинали сорочки на коліна, продишають на шибках ясні кружечки, мороза із лісу раз по раз у вікно викликають: – Морозе-морозе, іди до нас куті з медом їсти [...]* /С. Васильченко/. Основні характеристики морозу, що викривають його традиційну оцінку людиною, зафіксовано в словнику епітетів: *безжалісний, жахливий, жорстокий, злий, колючий, лютий, нестерпний, собачий, тяжкий, чорний* тощо [5]; *[...] де зима відразу скінчиться й настане тепло, не буде снігу, головне ж – не буде цього клятого морозу, який упав з неба в одну ніч такий запеклий, неначе уклав угоду про військове співробітництво з більшовиками* /П. Загребельний/. Епітетну характеристику увіразнює широка палітра авторських уособлень: *Старий дідуган мороз люту вдарив йому в уста, силуячись погамувати перший крик новородка, але добрі боги повеліли морозові йти геть [...]* /П. Загребельний/. Характер морозу проявляється в його діях, таких, що вимагають значних зусиль від людини: *[...] для капризної весни, яка то запізнюється, то приходять занадто рано, пробиваючись крізь сніги й морози теплим сонечком і зеленою травичкою* /П. Загребельний/; таких, що викликають фізіологічний та емоційний дисонанс: *Але, маючи вуха в теплі, вони потерпали з носами, бо мороз, мовби зганяючи злість за те, що в нього відібрано якусь там частину тіла, з усією силою накидався на все незахищене [...]* /П. Загребельний/; *[...] а ніс під довгим козирком опинявся на такому собі протязі і вже тут мороз потішався доскочу [...]* /П. Загребельний/; *[...] а з того лісу вовком позирає розбійник-мороз, ночі дожидаючи: «Ось-ось... ось нехай тільки сонце зайде – я прийду до вас куті їсти...»* /С. Васильченко/. Мороз здатен завдати людині значної шкоди, він *морозить, нищить, висушує, пече: Анна не могла звикнути ні до страшних морозів, од яких лопалися дерева в пуцах і лунка гахкала перемерзла крига на озерах і ріках [...]* /П. Загребельний/. У світлі вербальної характеристики лексема «мороз» здатна формувати військову метафору – *морози б'ють, наступають, відступають, перемагають, беруть в полон* тощо: *Знову вдарить, як мороз на квіти, холодний та жорстокий будень* /Вл. Шевчук/; *А тим*

часом прийшла звістка про Харків. Вже була весна, але ще не відступалися морози і зав'юги телесувалися над Україною [...] /П. Загребельний/. Недаремно діти з уже згаданого оповідання С. Васильченка, зіставляючи портретну характеристику гостя, що прийшов до них у хату, позитивне ставлення до нього батьків і свої попередні знання про мороз не можуть зрозуміти, чому істота, яка прийшла до них і назвалася морозом є позитивною, чому батько і мати ставляться до неї з прихильністю і шанобою: *Так де там: упилися в мороза очима, не можуть одірвати: хороший, як змальований, ласкавий – ні, думають, мабуть, не мороз, – дурять їх, малих... / С. Васильченко/. З другого боку, в художньому та побутовому дискурсах, зокрема, у дитячій літературі, мороз сприймається не як страхітливий фантом, а як істота, здатна принести радість і різноманіття в монотонний зимовий час: – *А мороз аж сміється, такий міцний, – розказував батько, вернувшись додому /Є. Гуцало/; Мороз. Морозенко. Морозко. Найкращий друзяка зими. Заради розваги та сміху Заради щасливих очей Засклав він озера і ріки Й ставок заморозив оцей /К. Дишкант/.**

Окрім лексем з коренем -мороз-, семантику зниженої атмосферної температури передають лексеми *недосвіт, студінь, зазимки, зазимчак* (перші осінні морози), *кришиниця* (лютій мороз) тощо [6]. Аналізований матеріал доводить, що не існує чіткої демаркаційної лінії між лексемами на позначення холоду і лексемами на позначення морозу. Так, наприклад, слово *холод*, що виступає гіперонімом відповідної підгрупи температурної лексики, в певних контекстах означає саме «мороз», що відтворено в словниковій статті: «*ХОЛОД*. Дуже холодна погода; мороз» [4, Т. 11, с. 113]. Семантику критично низької температури закладено в формі множини лексеми *холод*: *В Україні сунуть холоди: синоптики попереджають про морози* [7].

На сучасному етапі розвитку мови спостерігаємо активний розвиток віддієслівних субстантивів на позначення абстрактної дії, зв'язаної з низькими температурами – *заморожування, відморожування, переморожування* тощо.

Опосередковано семантику морозу реалізують іменники на позначення:

– об'єктів, створених у результаті замороження води під дією низьких температур – *крига, лід, крижина, наморозь, паморозь, іній тощо*: *Пес загавкав хрипко і вбіг, ні, вповз до хати. На ногах йому була льодовиця – сніг, понабивавши межі пальці, позмерзався й поробив крижані черевики /Л. Багрянний/; Сміючись, плюнув високо вгору і спостерігав, поки долетіло додолу – готова крижинка /Л. Багрянний/;*

– номінативів, що означають результати впливу морозу на предмети – *морозовина*: «*МОРОЗОВИНА*. Тріщина кори або стовбура дерева, що з'являється внаслідок сильного морозу» [4, Т. 4, с. 805];

– природних феноменів, що супроводжують низькі температури – *завірюха, хуртовина, метелиця, віхола, заметіль тощо* [8]: *Вже була весна, але ще не відступалися морози і зав'юги телесувалися [...] /П. Загребельний/; Баба Віхола, сива Віхола на метільній мітлі приїхала. В двері стукала, селом вешталасть: – Люди добрії, дайте решето! /Л. Костенко/;*

– предметів, створених для функціональної дії з морозом чи за допомогою морозу – *льодівня* тощо: *Потім допхали сюди кадовби і поставили їх в ці природні льодівні /Л. Багрянний/;*

– номінації фізіологічної реакції організму на мороз – *защипори*: «*ЗАШПИРИ*. Гострий біль від морозу, холоду. Зима!

Кого не чарувала її казкова краса, кому не пам'ятне галасливе качання снігової баби, де – і радість першого снігу, і защипори в руках» [4, Т. 3, с. 417].

Вербативний тип рефлексії. У результаті проведеного аналізу виділено шість груп вербативів, за допомогою яких відбувається омовлення процесу сприйняття температури.

1. Дієслово-гіперонім. Кожній із онтологічно усталених груп перцептивного освоєння світу притаманні певні гіпероніми, «ієрархічно головні слова», особлива роль яких у структурній організації лексики розкривається на тлі лексем, пов'язаних видовою залежністю, тобто гіпонімів [9, с. 126]. Гіпероніми визначають прототипові дії, які формують ситуації сприйняття залежно від ролі перцептора та діяча. Кожен модус визначає ситуацію насамперед з точки зору активного перцептора, що досліджує довкілля. У візуальному модусі таку функцію виконує дієслово *дивитися*, в аудіальному – *слухати*, в одоративному – *нюхати*. Мегасловом тактильного сприйняття, до якого відносять температурний субмодус, є лексема «доторкатись», проте воно явно не охоплює усієї ситуативної багатоплановості і не відображає процесу взаємодії людини і атмосферного середовища, температурна характеристика якого є значимою для людини. В окремих модусах для узагальненого відтворення сприйняття людиною певної ознаки перцептивного об'єкта використовують лексеми «відчувати» – *відчутти смак, відчутти запах*. Слово «відчувати» вводить температурну ознаку до парадигми перцептивного сприйняття на найвищому рівні мовного узагальнення. Отже, з одного боку, «семантичне значення «відчувати» входить до системи значень «сприймати» як часткове явище, пор. відчувати – «сприймати органами чуття» [10, с. 90]. З другого, це дієслово виступає точкою референції окремих субмодусів – *відчувати біль, відчувати температуру, відчувати вібрацію* тощо.

Лексема *відчувати* легко сполучується зі словами *температура, холод, тепло*, проте рідко використовується у варіантах *відчувати мороз, відчувати жару*. Навіть якщо мова явно йде про мороз і завдану ним або передбачувану шкоду для здоров'я, мова акцентує позицію «холод»: «*Якщо температура дуже волога, [...] морози по 40 градусів, і люди не відчують їх, тому що дуже сухе повітря. Там вологість 20-30% і люди, скажімо так, відморожують вуха, ніс і не відчують цього холоду*», – каже Владислав Білик [11]. Теоретично центроване дієслово *відчувати* для позначення впливу морозу в художньому мовленні використовують нечасто, – *Свят-свят-свят! – закликав я, відчуваючи крижаний холод /Вл. Шевчук/*, проте воно демонструє зростання активності в дискурсі погодних умов, що, зважаючи на актуальність тематики, переходить з вузько спеціалізованого наукового сегмента до активного пласту мовлення: *З настанням холодної пори багато людей починають відчувати холод майже постійно. Також існують люди, які відчують холод в будь-яку пору року і навіть у спеку. Холодно!* [12].

2. Дієслова на позначення температурного стану перцептора, спричиненого дією морозу, як і в попередньому випадку, вказують на діяльність рецепторів, розміщених по всьому людському тілу. Лексико-семантичну групу аналізованих дієслів в українській мові презентують окремі лексеми чи лексико-семантичні варіанти лексем *мерзнути, замерзати, змерзати, намерзати, намерзнутися, перемерзати, примерзати, промерзати, морозити, морозитися, студеніти, крижаніти, леденіти*

тощо, що реалізують семантику «Відчувати сильний холод, страждати від холоду» [13]: *А тепер прошу ласкаво до саней, звелю тебе відвезти до твоїх палат, бо замерзнеш від нашого холоду, а я не хочу брати гріха собі на душу!* /П. Загребельний/; *І здалося, що не я йшов тим неозорим полем, а наближалася до мене пащека, а я не зупинився, а стояв голим стовпом, крижаніючи, і вітер тріпав краями мого каптура* /Вл. Шевчук/.

3. Дієслова на позначення зміни фізичного / якісного стану об'єкта у результаті дії на нього морозу. Дієслова з коренем -мерз- і -мороз- демонструють розгалужену систему значень, що переплітаються у незначних семантичних нюансах, співпадають чи позначають кардинально різні процеси. Для спрощення роботи ми виділили окремі семантичні блоки, притаманні лексико-семантичним варіантам аналізованих лексем. Окрім значення «відчувати сильний холод, страждати від холоду», слова *мерзнути, морозити, морозитися, відмерзнути, відморозити, відморозитися, перемерзнути, переморозити, переморозитися, обмерзнути, обморозити, обморозитися* тощо рефлексують семантичні компоненти «тверднути, ставати / покриватися льодом» та «пошкоджуватися під дією морозу» та інші, стосуючись не живої особини, а предмета чи конкретного об'єкта довкілля [13].

4. Присудкові слова зі значенням констатації атмосферного стану. Форми *зимно, холодно, морозно, морозяно* є спільними і для сектора «мороз», і для сектора «холод»: *Але ні, таки від холоду, бо в келії було нестерпно зимно* /Вл. Шевчук/; *Морозяно. Святковий дух Різдва Витає в піднебессі величаво, Печеться хліб і вариться кутя, Ганяє макогін в макітрі вправно* /Р. Купчинський/; *«Але ж, діду, таж вам студено! Ваши ноги всі в крові і босі, Ви трясетесь, ви хорі, мабуть!»* Л. Франко/. Можна передбачити активізацію указаних лексем в розмовному побуті, оскільки вони використовуються в погодному дискурсі: *Завтра протягом дня холодно буде в східних областях, -5-8 градусів, на півночі та в центрі очікується 0-3 градуси морозу* [7].

5. Опосередковано на мороз вказують дієслова на позначення фізіологічної реакції організму на холод. Відчуття температури за допомогою рецепторів тіла поєднано зі сприйняттями, зв'язаними з дією вестибулярного апарату та мускульної системи. При переохолодженні людина відчуває проблеми з рухом, засинає, починає клацати зубами, що спричинило появу великої кількості лексем, вільних та фрезологізованих словосполучень для позначення таких дій: *дубіти, коцюбнути, клякнути, леденіти завмирати, ціпеніти, дзенькотати, качаніти, клякнути, цулитися, дрержаки бити, вухналі кувати зубами, зубами вибивати чечітку, сичати від холоду, труситись, як мокре щеня* тощо [8; 6]. *Коли ж з-за горба показалося нарешті солом'яне царство панського току, з стіжками, скиртами та ожередами, з безконечно довгими стодолами та воловнями, – я чую, як моє тіло стає холодним і задубілим, і намагаюсь не цокотіти зубами* /М. Коцюбинський/; *– Як там жарти... Скоро ти пішов, я як стала на човні, так і задубіла* /М. Коцюбинський/. Температурна реакція організму на охолодження чи переохолодження може локалізуватись в окремих частинах тіла – *ніс почервонів, в руки зашпори зайшли, ноги задубіли*.

6. Дієслова на позначення контакту з повітрям при контекстному супроводі лексем з семою «мороз»: *Віяло нам у вічі колючим морозом, і той мороз раптом пробрав мене, ніби*

зноб /Вл. Шевчук/; *Сонце раптом зникло, і мені в вічі вдарив крижаний вітер – дихала на мене важким холодним соухом земля, в яку я в'їжджав, яка так дивно звалася, і я піддавався під її крижану владу* /Вл. Шевчук/.

Ад'єктивний тип рефлексії. Аналізуючи лексико-семантичне поле прикметників на позначення температури у поезії Лесі Українки, І. Беседовська виділяє два мікрополя: 1) прикметники, що позначають низьку температуру; 2) прикметники, що позначають високу температуру [14, с. 162–165]. Погоджуємось із дослідницею у загальних критеріях поділу семантики ад'єктивів температурної характеристики, проте система мови, на відміну від системи мови окремого письменника, дає значно більше матеріалу для дослідження і уможливає більш детальний поділ. Прикметники на позначення низьких температур відрізняються від прикметників на позначення мінусових температур загалом насамперед квантитативним компонентом, наявністю ознаки у її максимально можливих або дуже великих кількостях. Незважаючи на семантично обмежений об'єкт дослідження, матеріал засвідчує існування в українській мові широкої низки ад'єктивних форм для позначення ознаки «приналежний до характеристики дуже низьких температур». Це насамперед похідні з коренями -мерз- і -мороз-, що у префіксально-кореневому обсязі збігаються з відповідними дієсловами – *мерзлий, відмерзлий, вимерзлий, замерзлий, змерзлий, намерзлий, обмерзлий, перемерзлий, підмерзлий, примерзлий: З тих темних днів вимальовувалося Сивоокові те, що пережив насправді: велетенські тури, дику силу яких ще нікому не вдалося приручити, замерзлий Дунай, чорний від мільйонів пацюччя, яке перемандрує з одної землі до іншої [...]* /П. Загребельний/. Низку об'єктів, що попали під дію морозу, об'єктивують ад'єктиви з коренем -мороз- – *морозний, морозяний, відморозжений, виморозжений, заморозжений, наморозжений, обморозжений, переморозжений, підморозжений, приморозжений: [...] все повторювалося так само, як і в дощову осінню ніч, тільки що тепер стояла над землею морозяна прозорість, а внизу білили сніги [...]* /П. Загребельний/. Семантику висловлення увиразнюють прикметники та дієприкметники *крижаний, студений, вистуджений, льодовий, льодяний, льодовиковий: На річці Бікіні бачили диво-дивнеє: при височеному, крутому урвищі, при горі, мерехтів крижаний водостад. Мерхів на шістдесят угору. Стояв він крижаною стіною і переливався усіма барвами. Мерехтів на сонці, наче рухався, тік. Але він не тік* /Л. Багрянний/; *Роса була студена, аж виципувала в ноги, але се не спиняло його* /Л. Багрянний/. Для відтворення характеристики морозу в художньому мовленні активно використовують лексему «холодний». Її відмінність від семантики власне «холоду» і конкретизацію дуже низьких температур уможливлено за допомогою повторення: *Скоро ти пішов, я як стала на човні, так і задубіла. Холодна, холодна, мов завмерла!..* /М. Коцюбинський/.

Ад'єктивний тип рефлексії семантики морозу презентує відтворення процесу і результатів дії дуже низьких температур за допомогою прислівника *морозяно*: «**МОРОЗЯНО**. Присл. до морозяний. Вони ввійшли в двір – сніг під ногами морозяно рипів, аж вищав» [4, Т. 4, с. 805].

Описовий спосіб рефлексії семантики низьких температур. Мова презентує широкий спектр засобів для відтворення найменших значимих для людини нюансів ситуації. Перцептивне сприйняття залежить від способу фіксації певного явища

та від фону, на якому воно розвивається. Лексика на позначення низьких атмосферних температур є найбільш чітким фактором характеристики ситуації, проте процес і результат сприйняття морозу можна відтворити за допомогою пейзажно-фонового відтворення ситуації, в якому вокабуляр тільки опосередковано зв'язано з семантикою морозу: *Під ногами співає, під саньми тріскотить, ніби хтось силе під полоззя жменями пістони; дзвониками дзвенять, шугаючи, діти з гори на громаках, як городні убехані опудала; біла повись пацьорками на деревах, пелехатим мотузям – на людях, на конях, все біле, од усього живого біла клубочиться пара, люди, замотані, не йдуть – бігцем, як на пожежу, поспішають, труть нашивдку уші та, замість вітатись, тільки лунко перегукуються: «Ну, морозець!» – або: «Це мороз – з очима!» /С. Васильченко/; Пара здіймалася від кінських морд, тремтіло морозяне й чисте повітря; засипана снігом долина була залита легкою морозною синявою /Вл. Шевчук/; – Гай, гай, що тут було, отче ігумене, – сказав кривоокий воротар, пострибуючи від холоду з однієї ноги на другу, єдине око його сльозилося /Вл. Шевчук/. Наведені уривки ілюструють такі засоби досягнення перцептивного ефекту, як:*

– констатація аудіальних ефектів, спричинених морозом: *під ногами співає, під саньми тріскотить, ніби хтось силе під полоззя жменями пістони;*

– констатація візуальних ефектів, спричинених морозом: *од усього живого біла клубочиться пара, засипана снігом долина була залита легкою морозною синявою;*

– констатація фізіологічної реакції живого організму на мороз: *люди, замотані, не йдуть – бігцем, як на пожежу, поспішають; труть нашивдку уші; пострибуючи від холоду з однієї ноги на другу; єдине око його сльозилося.*

Висновки. У мовному відтворенні температурних атмосферних явищ центральне місце займає лексика. Система слів на позначення морозу є досить широкою в українській мові, що свідчить про практичну значимість явища для повсякденного життя людини. У результаті аналізу виділено лексичний і описовий способи репрезентації низької атмосферної температури. Лексичний спосіб відтворення морозу розвивається довкола коренів -мерз- і -мороз-, системно представлених на усіх морфологічних рівнях – іменниковому, дієслівному, прикметниковому, прислівниковому (*мороз – морозити – морозний – морозно*). Специфікою указаних лексем є їх здатність до послідовної реалізації семантики за допомогою системи префіксів (*морозити – відморозити – проморозити* тощо) та суфіксів (*льодовий – льодяний – льодовиковий*). Не менш виразними є і субстантиви *лід, студінь, крига* та їх похідні, що теж експлікують різне частиномовне оформлення (*лід – леденіти – льодяний*).

Здатність мови відтворювати явище з різних боків і різними формами об'єктивує описовий спосіб реалізації семантики морозу насамперед через реалізацію пейзажного опису.

Систематизація і структуризація мовних засобів сприйняття і фіксації морозу як атмосферного явища дасть змогу виділити способи сприйняття атмосферного явища і координувати його в системі перцептивного освоєння світу і в загальній картині світовідчуття українців, що і визначаємо наступним етапом роботи.

Література:

1. Plank F. Temperature talk: the basics. A talk presented at the Workshop on Lexical Typology at the ALT conferens at Calgary, September 2003. URL: https://ling.sprachwiss.uni-konstanz.de/pages/home/plank/download/unpublished/09_FP_TemperatureBasics_2003.pdf
2. The Linguistics of Temperature / Stockholm University. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2015. 934 p.
3. Солюк Л. Функціонування синтетичних предикаторів у структурі німецького речення (з українськими паралелями). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Кропивницький*, 2017. Вип. 154. С. 743–749. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/images/download-files/inmov/naukovi-zapiski/154.pdf>
4. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.
5. Бибиц С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови / за ред. Л. О. Пустовіт. К.: Довіра, 1998. 431 с.
6. Вусик О. С. Словник синонімів української мови: понад 2500 синонімічних гнізд / ред. А. М. Поповський. Вид. 2-ге, допов. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2019. 568 с. URL: <https://1674.slovaronline.com/>
7. Попович М. В Україну сунуть холоди: синоптики попереджають про морози. URL: <https://vgoros.ua/news/v-ukrayinu-sunut-holodni-sinoptiki-poperedzhayut-pro-morozic>
8. Словник синонімів. Офіційний сайт Української мови. URL: http://ukrainskamova.com/publ/slovnik_sinonimiv/kh/kholonuti
9. Грабович М. В. Природа авторської сенсорики як іманентної властивості художнього тексту. Scientific developments of European countries in the area of philological researches: collective monograph. Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2020. pp. 118–134. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/45/855/1895-1>
10. Остратюк Н. М. Дієслова відчуття чи дієслова сприйняття: до питання семантичної класифікації дієслівної лексики в українській мові. *Молодий вчений*. 2018. № 8 (60). С. 88–92.
11. Гончарова Н. Мінус 11° як мінус 21°: чому людина відчуває більший мороз, ніж показує термометр. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/minus>.
12. Шиканова А. Холодно! Вчені пояснили, чому деякі люди постійно мерзнуть. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/styler/holodno-uchenye-obyasnili-pochemu-nekotorye-1606308524.html>.
13. Словник синонімів онлайн. URL: <https://goroh.pp.ua/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B-%D1%96%D1%8F>
14. Беседовська І. В. Семантична природа сенсорних прикметників на позначення температури в сучасній українській літературній мові (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки). *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2009. № 46. С. 162–165.

Mykolenko T., Konoplicka O. Lexical means of reproducing the frost category in the Ukrainian language

Summary. The article is devoted to the analysis of the verbalization of frost semantics in the Ukrainian language.

Lexical and descriptive methods of semantics reflexion of low temperatures have been distinguished. Clusters of noun, adjective, verb and adverb nomination have been singled out in the direction of the lexical method. In each cluster, lexical-semantic groups have been distinguished, which embody the semantics of low temperatures from different angles.

The substantival type of the frost semantics reflexion is presented by: lexemes-nominations of very low atmospheric

temperature condition; "cold", "coldness" nominatives; verbal nouns to denote an abstract action associated with low temperatures; names of objects created as a result of water freezing; nominatives denoting the results of the effect of frost on objects; names of natural phenomena caused by frost and wind; nominations of objects created for interaction with frost / with the help of frost, etc; nominations of the body's physiological reaction to frost. The semantic field of actions and features with which the noun "frost" is associated, reproduce a fragment of the cognitive portrait of the analysed phenomenon in the language picture of the Ukrainians' world. On the one hand, frost appears as a personified entity, belligerent, sometimes aggressive, capable of causing serious harm to a person. On the other hand, frost represents the image of a positive temperature phenomenon, related to fun and joy, games and holidays in children's discourse.

In the sector centre of verbal representation of the frost semantics, we locate the word-combination of the verb-hyperonym "to feel" with the nouns denoting extremely low

temperatures (to feel the frost). The plane of the analysed segment is also reproduced by: verbs to indicate the temperature condition of the perceiver caused by the effect of frost; verbs denoting a change in the physical / qualitative condition of an object as a result of frost impact on it; predicate words with the meaning of ascertaining the atmospheric condition; verbs to indicate the body's physiological reaction to cold; verbs denoting a person's contact with the air at the contextual accompaniment of lexemes with the "frost" seme.

The high level of adjectival forms quantification to indicate low atmospheric temperature testifies to the active use of the feature in the Ukrainian language as a factor of language expression, artistic accuracy and scientific detailing. The adverbial layer denoting the frosty atmospheric condition has been presented with the smallest number.

The individual author's implementation of the descriptive strategy of frost reproduction deserves a separate study.

Key words: lexical method, descriptive method, frost, substantival type of reflexation, verbative type of reflexation, adjective type of reflexation, adverbial type of reflexation.